

UNIVERSITATEA "OVIDIUS" DIN CONSTANȚA
ȘCOALA DOCTORALĂ DE TEOLOGIE
DOMENIUL DE DOCTORAT: TEOLOGIE

TEZĂ DE DOCTORAT

- rezumat -

**Omul și cosmosul – de la armonie la perfecțiune. Argumentarea
învățăturii patristice răsăritene
(secolele II-VIII)**

Conducator de doctorat
Prof. Univ. Dr. GHEORGHE F. ANGHELESCU

Student-doctorand
Diac. CRISTIAN FILIUȚĂ

Constanța
2015

Cuprins

Lista de abrevieri.....	5
Introducere.....	7
1. Argument.....	7
2. Tranziția către filosofia Revelatiei.....	10
Capitolul I: Omul și cosmosul în gândirea antică.....	23
I.1. Concepția despre om în religiile și filosofii antice.....	23
I.2. Concepția despre cosmos în religiile și filosofii antice.....	29
Capitolul II: Omul și cosmosul după mărturiile Sfintei Scripturi.....	37
II.1. Creaturalitatea cosmosului.....	37
II.2. Omul în starea primordială.....	45
II.3. Căderea în păcat și consecințele acesteia.....	51
II.4. Răscumpărarea lumii prin Hristos.....	69
Capitolul III: Omul și cosmosul în gândirea patristică a primelor opt secole.....	77
III.1. Omul și cosmosul după mărturii din prima perioadă patristică.....	77
III.1.1. Sfântul Iustin Martirul și Filosoful. Creația și Logosul.....	77
III.1.2. Sfântul Irineu de Lyon. De la armonia primordială la recapitularea tuturor în Hristos.....	82
III.1.3. Sfântul Clement Alexandrinul. Creația și pedagogia divină.....	92
III.1.4. Origen. Mântuirea ca regenerare a întregii creații.....	100
III.2. Omul și cosmosul după mărturii din a doua perioadă patristică.....	106
III.2.1. Preliminarii.....	106
III.2.2. Sfântul Atanasie cel Mare.....	110
III.2.2.1. <i>Creația din nimic și chipul Fiului</i>	110
III.2.2.2. Restaurarea și îndumnezeirea omului prin Hristos.....	117
III.2.2.3. Prezența răului în lume (cosmos) și urmarea lui Hristos.....	122

III.2.3. Sfântul Vasile cel Mare.....	125
III.2.3.1. Creația ca Revelație.....	125
III.2.3.2. Creația, căderea și eliberarea.....	130
III.2.3.3. Restaurarea și sfințirea creației.....	136
III.2.4. Sfântul Grigorie de Nyssa.....	139
III.2.4.1. Preliminarii.....	139
III.2.4.2. Complexitatea creației și posibilitățile cunoașterii.....	139
III.2.4.3. De la înstrăinare la transfigurare.....	142
III.2.5. Sfântul Grigorie de Nazianz.....	146
III.2.5.1. Preliminarii.....	146
III.2.5.2. Rațiunea creației.....	147
III.2.5.3. Asumarea cosmosului în finalitatea îndumnezeirii.....	149
III.2.6. Sfântul Ioan Gură de Aur.....	153
III.2.6.1. Preliminarii.....	153
III.2.6.2. O interpretare literală a referatului creației.....	154
III.2.6.3. Sensul <i>stăpânirii</i> omului asupra creației.....	162
III.2.7. Sfântul Chiril al Alexandriei.....	172
III.2.7.1. Creația și Sfânta Treime.....	172
III.2.7.2. Întunecarea chipului lui Dumnezeu în om – cauză a răului din cosmos.....	175
III.2.7.3. Omul și cosmosul readuse prin Jertfa lui Hristos la Tatăl.....	177
III.2.8. Fericitul Augustin de Hippo.....	180
III.2.8.1. Creația <i>in principio</i>	180
III.2.8.2. De la perfecțiunea originară la <i>massa perditionis</i>	183
III.2.8.3. Armonia lumii și dezechilibrul libertății umane.....	188
III.2.9. Sfântul Ioan Cassian. Natură și supranatural, între Răsărit și Apus.....	194
III.3. Omul și cosmosul după mărturii din a treia perioadă patristică.....	204
III.3.1. Sfântul Maxim Mărturisitorul.....	204
III.3.1.1. Raționalitatea creației.....	204
III.3.1.2. Microcosmos și macrocosmos.....	208

III.3.1.3. Hristos și sensul mișcării creației.....	217
III.3.2. Sinteza cosmologică și antropologică a Sfântului Ioan Damaschin.....	222
Capitolul IV: Omul și cosmosul în gândirea contemporană.....	230
IV.1. Omul și cosmosul în gândirea științifică.....	230
IV.2. Omul și cosmosul în gândirea filosofică.....	236
IV.3. Omul și cosmosul în gândirea teologică.....	240
IV.4. Omul și cosmosul în actualitate: responsabilitatea omului față de cosmos (ecologia).....	245
Concluzii.....	254
Bibliografie.....	258
Indice de nume.....	284

Cuvinte cheie: *antropologie teologică, armonie, chip și asemănare, cosmologie, cunoaștere, dogmă, ecologie, îndumnezeire, logos, patristică, păcat originar, perfecțiune, răscumpărare, revelație*

REZUMAT

Lucrarea de față, cu titlul: *Omul și cosmosul – de la armonie la perfecțiune. Argumentarea învățăturii patristice răsăritene (secolele II-VIII)*, constituie o sinteză analitică a teologiei patristice pe tema relației om–cosmos privită în parcursul său de la momentul creator, trecând prin Răscumpărare, mergând spre perfecțiune sau deplinătatea existenței în Dumnezeu.

Pe lângă dezvoltarea cosmologiei patristice, am tratat tema chipului și asemănării omului cu Dumnezeu, problema păcatului strămoșesc, contextul central și universal al Răscumpărării prin Hristos, având ca punct focal ideile legate de frumusețea și armonia creației dezvoltate de Sfinții Părinți Răsăriteni din secolele II-VIII, precum și relevanța capitală a învățăturii patristice pentru realitățile specifice lumii contemporane.

Frumusețea creației apare la Sfinții Părinți cu principala ei caracteristică: armonia. Această armonie se răsfrânge în tot cosmosul ca ordine, măsură, echilibru, proporționalitate, unitate constructivă, rigoare compozițională, acord al puterilor și consonanță – caracteristici care nu pot fi întâmplătoare în cosmos, ci sunt opera unui Împărat și Creator a toate.

Sfinții Părinți cheamă la contemplarea lucrărilor lui Dumnezeu. Analizând și adâncind frumusețea creației umane, ne întărim convingerea că omul, făcut după chipul lui Dumnezeu, tinde spre asemănarea cu El. Astfel, omul a primit și harul puterii de

creație la zidirea sa. Și anume, pentru a face ca materia lumii să rodească valori nepieritoare, împlinind în trupul său sfințenia, pentru a deveni templu al Duhului Sfânt.

Prin căderea sa din starea primordială și întunecarea chipului lui Dumnezeu din el, omul și-a pervertit puterea sa creatoare, aceasta începând să fie îndreptată numai către cele materiale, pe când sensul creației umane trebuia să fie unul duhovnicesc.

Revelarea lui Dumnezeu ca om, în mijlocul lumii, arată sensul adevărat al omului în lume. De aceea, nu se poate vorbi de un Hristos *independent* de om și de istoria lui, independent de prezența lui istorică, concretă. Căci „Dumnezeu nu se abordează în ceruri, ci în cadrul existenței înseși a omului și în relațiile lui cu semenii săi”¹.

Fără raportarea la caracterul spiritual, frumusețea omului nu are sens și nu poate fi înțeleasă. Spiritualizarea frumuseții va fi deplină abia în Împărăția Cerurilor. Pentru că „spiritualitatea tinde la transfigurarea, nu numai a sufletului, ci și a trupului, transfigurare care începe în lumea de aici și se va desăvârși în lumea ce va să vină”².

În ceea ce privește frumusețea creației, Ortodoxia are cea mai înaltă și mai cuprinzătoare viziune: frumosul artistic îl ajută atât pe autor, cât și pe contemplator să progreseze către Dumnezeu. Frumusețea dumnezeiască iriază și naște frumusețea omului, iar omul prin creația sa artistico-sacerdotală reflectă lumina frumuseții necreate.

Ortodoxia oferă o viziune liturgică asupra cosmosului, care conduce la o adevărată doxologie. Sfântul Efrem Sirul concretizează viziunea liturgică și sacramentală asupra creației, atunci când scrie că Dumnezeu se ocupă de toate creaturile, dându-le măreția și frumusețea lor. Pentru a reda viziunea liturgică asupra lumii este nevoie să ne impropiem limbajul specific doxologiei, pentru exprimarea tainelor contemplate în creația lui Dumnezeu.

Preocupări în legătură cu problema raportului dintre om și cosmos au existat, deși sporadic, încă de la începutul cercetărilor teologice în Biserica Ortodoxă Română.

¹ G. Mantzaridis, *Conținutul esențial al lecției de dogmatică și morală*, în „Koinonia”, nr. 24, 1981, p. 403.

² Pr. Dumitru Popescu, *Teologie și cultură*, EIB, București, 1993, p. 28.

Putem menționa astfel, printre cele mai recente lucrări de cercetare teologică: „Concepția despre om în marile religii”³, „Omul și lumea înconjurătoare în cultul Bisericii Ortodoxe”⁴, „Dumnezeu, omul și creația în teologia ortodoxă și preocupările ecumenismului contemporan”⁵, „Logos și creație. De la principiul cosmologic antropocentric la perspectiva theoantropocosmică”⁶, „Elemente de antropologie socială ortodoxă – real și imaginar în relațiile sociale interpersonale”⁷, „Restaurarea omului și a cosmosului în Hristos”⁸, „Cosmologia Sfântului Atanasie cel Mare: importanța ei pentru teologia și cultura contemporană”⁹, „Antropologia creștină: sinteză filocalică”¹⁰, „Antropologia Sfântului Chiril din Alexandria”¹¹, „Concepția antropologică în opera Părintelui Acad. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae”¹², „Chipul lui Dumnezeu în om după Sfântul Atanasie al Alexandriei”¹³.

Interesul pentru această temă provine din faptul că toate cele gândite de Dumnezeu au perfecțiunea lor, prin rațiunile sădite de Dumnezeu în ele, și tocmai acesta este temeiul pentru care întregul cosmos reprezintă o armonie. Acest lucru a fost intuit prin luminile revelației naturale dar, mai ales, prin cele ale revelației supranaturale – adică în Vechiul Testament și în filosofia antică.

³ Remus Rus, *Concepția despre om în marile religii* (teză de doctorat), în „GB”, XXXVII (1978), nr. 7-8, p. 715-915.

⁴ Mihai Marian, *Omul și lumea înconjurătoare în cultul Bisericii Ortodoxe* (teză de doctorat), București, 2007.

⁵ Pr. Sterea Tache, *Dumnezeu, omul și creația în teologia ortodoxă și preocupările ecumenismului contemporan* (teză de doctorat), EIB, București, 1998.

⁶ Doru Costache, *Logos și creație. De la principiul cosmologic antropocentric la perspectiva theoantropocosmică* (teză de doctorat), București, 2000.

⁷ Ionel Ungureanu, *Elemente de antropologie socială ortodoxă – real și imaginar în relațiile sociale interpersonale* (teză de doctorat), București, 2001.

⁸ Anatolii Scurtu, *Restaurarea omului și a cosmosului în Hristos* (teză de doctorat), București, 2005.

⁹ Iulian Popescu, *Cosmologia Sfântului Atanasie cel Mare: importanța ei pentru teologia și cultura contemporană* (teză de doctorat), București, 2007.

¹⁰ Ioan-Cristinel Teșu, *Antropologia creștină: sinteză filocalică* (teză de doctorat), 2001.

¹¹ Viorel T. Veselin, *Antropologia Sfântului Chiril din Alexandria* (teză de doctorat), București, 2012.

¹² Nicolae Leasevici, *Concepția antropologică în opera Părintelui Acad. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae* (teză de doctorat), București, 2004.

¹³ Eugen T. Maftai, *Chipul lui Dumnezeu în om după Sfântul Atanasie al Alexandriei* (teză de doctorat), București, 2012.

În lucrarea de față am avut în vedere autorii patristici la care găsim o problematizare despre om și cosmos, sub aspectul *armoniei* și al *perfectiunii*. Desigur, am ales, din întreaga literatură patristică, autorii cei mai relevanți, urmăriți într-o continuitate a dezvoltării ideilor cosmologice și antropologice.

Autorii patristici la care m-am referit, care au aprofundat discuția teologică despre om și cosmos, sunt selectați din cele trei perioade patristice: Sfântul Iustin Martirul și Filosoful, Sfântul Irineu de Lyon, Clement Alexandrinul, Origen, Sfântul Atanasie cel Mare, Sfinții Părinți Capadocieni, Sfântul Ioan Gură de Aur, Sfântul Chiril al Alexandriei, Fericitul Augustin, Sfântul Maxim Mărturisitorul și Sfântul Ioan Damaschin.

În ultimele capitole m-am referit la responsabilitatea omului față de creație, la relația om–cosmos în gândirea contemporană, precum și la izvorul armoniei dintre om și cosmos – Iisus Hristos Fiul lui Dumnezeu. Am scos în evidență principalele puncte de vedere științifice, filosofice și teologice asupra relației om–cosmos, operând o actualizare a problematicii patristice în contextul lumii contemporane.

*

Dincolo de simpla analiză cosmologică, discursul patristic în privința finalității creației ajunge invariabil la un consens hristologic: Iisus Hristos este atât izvorul armoniei dintre om și cosmos, cât și ținta perfectiunii acestora. Dumnezeu ne-a scos de sub puterea întunericului, de sub stăpânirea demonilor și ne-a strămutat în Împărăția Fiului Său (Coloseni 1, 13). Sfântul Apostol Pavel ni-l prezintă pe Hristos ca Împărat, în fața Căruia se pleacă tot genunchiul creației (Filip. 2, 9-11). El ne-a mântuit și mântuirea Lui e universală – fapt pentru care, a refuza mântuirea lui Hristos înseamnă a-l ignora pe Hristos ca Domn al slavei.

De aceea, noi trebuie să ne punem în slujba lui Hristos, pentru a fi împreună-lucrători cu Hristos la mântuirea noastră și a lumii. Oricât de înaltă ar fi știința, este limpede faptul că Hristos nu a venit să ne mântuiască prin știință sau prin filosofie, ci

prin relația cu El¹⁴. Căci filosofia constată drama omului pe pământ, dar nu poate să îi ofere o soluție pentru a ieși din ea și nici nu-i dă putere ca să o suporte¹⁵.

Biserica însă, fiind Trupul lui Hristos, îi dă omului posibilitatea reală a mântuirii. Căci Hristos, Cel înălțat la cer, este mereu cu Biserica Sa, exercitând o eficiență directă și continuă asupra noastră. Pentru că El este pretutindeni de față și aproape de noi în fiecare clipă¹⁶. El este o realitate interioară în noi¹⁷, care ne dă posibilitatea să ne depășim continuu¹⁸. Pentru că persoana este mai adâncă decât infinitul¹⁹.

Sfinții Părinți ai Bisericii au vorbit despre persoana Logosului întrupat ca despre singura cale a mântuirii noastre²⁰. Logosul dumnezeiesc este arhetipul omului²¹, întrucât este Logosul creator și armonizator al lumii²².

Sfântul Grigorie de Nyssa Îl numea pe Dumnezeu „ființa gânditoare”²³, pentru că vorbea despre un Dumnezeu tripersonal și nu despre o esență dumnezeiască. La începutul istoriei sale bisericești, Eusebiu al Cezareei vorbea despre Fiul ca despre Primul și Unul-născut al Tatălui, ca despre Îngerul de mare sfat, ca despre Slujitorul cugetării de negrăit a Tatălui, ca despre Creatorul universului dimpreună cu Tatăl și cu Duhul Sfânt. Pentru că El este Stăpânul și Împăratul tuturor făpturilor²⁴.

Despre rolul Logosului dumnezeiesc în creație vorbește și Sfântul Atanasie cel Mare, arătând că El a creat lumea și a organizat podoaba armonioasă a cosmosului. Pentru Sfântul Atanasie, Logosul dumnezeiesc a rânduit ordinea cosmică, unind

¹⁴ Étienne Gilson, *Christianisme et philosophie*, Paris, 1936, p. 142-168.

¹⁵ Arhid. Gheorghe Holbea, *Integrarea teologică a filosofiei în opera părintelui Dumitru Stăniloae*, în „O”, nr. 1-2, 2002, p. 157.

¹⁶ Pr. Dumitru Stăniloae, *Iisus Hristos sau restaurarea omului*, Edit. Arhidiecezană, Sibiu, 1943, p. 48.

¹⁷ *Ibidem*, p. 86.

¹⁸ Idem, *Iisus Hristos, adevărata noastră transcendență*, în „Gândirea”, nr. 1, 1943, p. 1-10.

¹⁹ Idem, *Iisus Hristos sau restaurarea omului*, p. 215.

²⁰ Pr. I.G. Coman, *Persoana Logosului Iisus Hristos în lumina primelor patru secole patristice*, în „ST”, nr. 9-10, 1972, p. 666-673.

²¹ Wilhelm Kelber, *Die Logoslehre. Von Heraklit bis Origenes*, Verlag Urachhaus, Stuttgart, 1976, p. 219-247. Vezi și F. Prat, *Origene, Le théologien et l'exégète*, Paris, 1907, p. 48.

²² Clement Alexandrinul, *Cuvânt de îndemn către eleni*, I, 5, 1, trad. rom., p. 72.

²³ Sf. Grigorie de Nyssa, *Marele cuvânt catehetic*, I, trad. rom., p. 289.

²⁴ Eusebiu de Cezareea, *Istoria bisericească*, I, 2, 3, trad. rom., p. 31.

contrariile și creând o singură armonie între ele²⁵. Căci El strânge și conservă, într-o singură unitate, principiile întregii naturi sensibile, elimină opoziția dintre ele și le desăvârșește într-o armonie unică²⁶. Ca Înțelepciune ipostatică, Logosul dumnezeiesc ține întregul univers ca pe o liră, alcătuiind frumos și armonios întregul cosmos²⁷.

Despre actul creației, Sfântul Grigorie Teologul spune că toate se petrec „în fața lui Dumnezeu, câte vor fi, câte au fost, câte sunt acum prezente”²⁸. Iar în Persoana Fiului întrupat regăsim pe Creatorul și Mântuitorul nostru²⁹. Tot El este Învățătorul nostru și Păstorul nostru³⁰.

Potrivit Sfântului Vasile cel Mare, dezechilibrul provocat de păcat indică o îmbolnăvire generală a creației. Aceasta se descompune în absența harului, moartea fiind consecința naturală a despărțirii de Dumnezeu. Omul atrage după sine întreaga creație în sfera morții. Vindecarea din această stare căzută va putea deveni posibilă prin redobândirea harului divin sfințitor, prin Hristos, în Biserică. Sfântul Vasile cel Mare vorbește despre mântuire ca despre o realitate sinergică, în care Dumnezeu are aportul principal. Și aceasta, pentru că mântuirea este aspirația ontologică a omului, care a fost creat după chipul Său de către Dumnezeu. De aceea, orice minimalizare a răscumpărării noastre este, pentru Sfântul Vasile, și o minimalizare a ontologiei noastre.

Atunci când sunt văzute ca o ultimă realitate, omul și lumea devin existențe fără sens – dar sunt mistere și lumini nesfârșite atunci când sunt văzute în unire cu Dumnezeu³¹. Însă răscumpărarea noastră implică cele trei slujiri ale Domnului³². Căci El ne-a dat puterea să biruim în noi tot păcatul³³, pentru că învierea lui Hristos are o

²⁵ Sf. Atanasie cel Mare, *Cuvânt împotriva elinilor*, 40, în „PG” 25, col. 81AB; trad. rom., p. 77.

²⁶ *Ibidem*, 41, în „PG” 25, col. 84AB; trad. rom., p. 78.

²⁷ *Ibidem*, 42, în „PG” 25, col. 84CD; trad. rom., p. 79.

²⁸ Sf. Grigorie de Nazianz, *Poemul IV dogmatic*, 67, 71, în „PG” 37, col. 421A.

²⁹ Adolph Gesché, *Le Dieu de la revelation et de la philosophie*, în „Revue Theologique”, nr. 3, 1972, Louvain, p. 268.

³⁰ Sf. Clement Alexandrinul, *Cuvânt de îndemn către eleni*, I, 4, trad. rom., p. 71.

³¹ Pr. Dumitru Stăniloae, *Iisus Hristos, lumina lumii și îndumnezeitorul omului*, Edit. Anastasia, 1993, București, p. 17.

³² Idem, *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol. II, EIB, București, 1978, p. 153 și urm.

³³ Sf. Chiril al Alexandriei, *Glaphyre*, II, în „PG” 69, col. 476.

iradiere pnevmatică în lume și o eficiență transformatoare³⁴. Pentru că Hristos a căpătat stăpânire și peste sufletele credincioase din iad, scoțându-le de acolo³⁵.

Imnele liturgice ale Bisericii scot în evidență biruința lui Hristos asupra iadului. Însă Scriptura ne vorbește și despre cerul și pământul nostru, transfigurate la venirea Domnului întru slavă. Căci viața Bisericii, care are în centrul ei Dumnezeiasca Liturghie și Sfintele Taine, este nucleul de iradiere duhovnicească al întregii creații.

Creația întreagă are, conform Sfântului Maxim Mărturisitorul, o înclinație inerentă spre unitatea ei în Hristos: „Hristos a descoperit în Sine înclinația comună a creației ca întreg spre o entitate nedivizată și nestricăcioasă, în armonie cu *Logos*-ul universal, care este în Hristos. Mișcarea ascendentă a lui Hristos, de revenire la Tatăl, înveșmântat în omenitatea Sa, prin diversele ordine ale ființelor create (...), corespunde înclinației inerente spre unitatea ei în Logos”.³⁶ Dacă armonia originară a creației se datorează Logosului divin, împlinirea ei ultimă stă în unirea cu Acesta, raționalitatea creației presupunând ca perfecțiune a sa Rațiunea ultimă. Totul este împlinit în Hristos, ca desăvârșire atât a omului, cât și a întregului cosmos, unite astfel cu Dumnezeu.

Dumnezeu Se descoperă în continuu în creația Sa și anticipează venirea Lui. Iar noi ne împărtășim continuu de slava Sa dumnezeiască necreată și luptăm împotriva tuturor ispitelor în Biserică³⁷. Căci Tainele Bisericii revarsă în noi viața lui Dumnezeu, care ne scapă de stricăciune. Pentru Sfântul Nicolae Cabasila, Biserica este o recapitulare a tuturor celor create³⁸. Iar Sfintele Taine ne țin legați de viața lui Hristos³⁹, pentru că noi suntem mlădițele viței-Hristos⁴⁰.

Din întreaga literatură patristică răsăriteană reiese ca idee centrală faptul că Hristos este atât izvorul armoniei creației, sau al armoniei dintre om și cosmos, cât și

³⁴ Pr. Dumitru Stăniloae, *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol. II, p. 165.

³⁵ PS Ilarion Alfeyev, *Hristos biruitorul iadului. Pogorârea la iad în perspectivă ortodoxă*, Edit. Sophia, București, 2008.

³⁶ Lars Thunberg, *Omul și cosmosul în viziunea Sfântului Maxim Mărturisitorul*, trad. Remus Rus, EIB, București, 1999, p. 81-82.

³⁷ Nikolaos Matsoukas, *Teologie dogmatică și simbolică*, vol. IV, *Demonologie*, trad. Nicușor Deciu, Edit. Bizantină, București, 2002, p. 148 și urm.

³⁸ Nicolae Cabasila, *Explicarea dumnezeieștii Liturghii*, în „PG” 150, col. 152CD.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Nikolaos Matsoukas, *Op. cit.*, p. 158 și urm.

Cel care cheamă continuu la desăvârșire, fiind ținta existenței tuturor celor create. Creația are atât ca bază, cât și ca țintă Logosul divin (Sf. Iustin Martirul). Având acest fundament, cosmosul ne poate conduce spre Rațiunea sa ultimă (Sf. Clement Alexandrinul), universul în întregime sa având o funcție revelatorie (Sf. Vasile cel Mare). În centru istoriei lumii create stă actul mântuitor al lui Hristos, în care toate sunt recapitulate (Sf. Irineu de Lyon), sensul istoriei (sau speranța acestei istorii) fiind acela de regenerare și transfigurare a întregii creații (Origen). Ființa umană este cea care adună în sine întreaga creație și o unește cu Dumnezeu, lucru posibil prin calitatea specială de a fi „chip al Fiului” (Sf. Atanasie cel Mare), calitate ce îl orientează cu toată ființa sa spre îndumnezeire. Întregul univers este destinat sfințirii, prin harul ce se revarsă în umanitate prin Hristos (Sf. Vasile cel Mare). Prin Jertfa Mântuitorului ne reîntoarcem la Tatăl (Sf. Chiril al Alexandriei), revenind din starea de înstrăinare într-un urcuș de continuă transfigurare (Sf. Grigorie de Nyssa), asumând întregul cosmos în finalitatea îndumnezeirii (Sf. Grigorie de Nazianz). Prin Hristos, întreaga creație este chemată să intre în Biserică, să devină Biserică, descoperind taina unității tuturor într-o mișcare continuă spre Dumnezeu (Sf. Maxim Mărturisitorul). Omul este creat de Dumnezeu și spre Dumnezeu, dar și într-o legătură indisolubilă cu cosmosul întreg, pe care este chemat să-l stăpânească (Sf. Ioan Gură de Aur). Dacă păcatul a avut drept urmare îmbolnăvirea întregii creații, răscumpărarea va presupune o vindecare treptată, o regenerare a întregii ordini create spre a fi transfigurată în Împărăție a lui Dumnezeu. Cosmosul întreg, potrivit Sfântului Maxim Mărturisitorul, nu își poate împlini sensul mișcării sale decât orientat spre Dumnezeu. Lumea nu se poate mișca în totală independență sau autonomie față de Dumnezeu fără a-și altera ființa proprie. Iar vindecarea tuturor minusurilor și rănilor datorate îndepărtării de Dumnezeu este posibilă doar în Hristos, prin Care cosmosul întreg este chemat să devină Biserică, în aceasta fiind hrănit și regenerat spre plenitudinea existenței.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

A. Izvoare patristice

Apologeți de limbă greacă, trad. Pr. T. Bodogae, Pr. Olimp Căciulă, Pr. D. Fecioru, în „PSB”, vol 2, EIB, București, 1980.

Scrierile Părinților apostolici, trad. Pr. D. Fecioru, în „PSB”, vol. 1, EIB, București, 1979.

ATANASIE CEL MARE, Sfântul, *Scrieri. Partea întâi. Cuvânt împotriva elinilor. Cuvânt despre Întruparea Cuvântului. Trei cuvinte împotriva arienilor*, trad. Pr. Dumitru Stăniloae, în „PSB”, vol. 15, EIB, București, 1987.

Idem, *Scrieri. Partea a doua. Epistole. Viața Cuviosului Părintelui nostru Antonie*, trad. Pr. Dumitru Stăniloae, în „PSB”, vol. 16, EIB, București, 1988.

AUGUSTIN, Fericitul, *Scrieri alese. Partea întâia. Confessiones – Mărturisiri*, trad. Nicolae Barbu, în „PSB”, vol. 64, EIB, București, 1985.

Idem, *Despre liberul arbitru – De libero arbitrio*, trad. Gh. I. Șerban, Edit. Humanitas, București, 2004.

Idem, *Despre natura binelui, Contra maniheilor*, trad. Cristian Șoimușan, Edit. Anastasia, București, 2004.

CHIRIL AL ALEXANDRIEI, Sfântul, *Scrieri. Partea întâi. Închinarea și slujirea în duh și adevăr*, trad. Pr. Dumitru Stăniloae, în „PSB”, vol. 38, EIB, București, 1991.

Idem, *Scrieri. Partea a doua. Glafire*, trad. Pr. Dumitru Stăniloae, în „PSB”, vol. 39, EIB, București, 1992.

Idem, *Scrieri. Partea a treia. Despre Sfânta Treime*, trad. Pr. Dumitru Stăniloae, în „PSB”, vol. 40, EIB, București, 1994.

- Idem, *Scrieri. Partea a patra. Comentariu la Evanghelia Sfântului Ioan*, trad., Pr. Dumitru Stăniloae, în „PSB”, vol. 41, EIB, București, 2000.
- CLEMENT ALEXANDRINUL, *Scrieri. Partea întâia (Care bogat se va mântui. Cuvânt de îndemn către eleni. Pedagogul)*, trad. Pr. D. Fecioru, în „PSB”, vol. 4, EIB, București, 1982.
- Idem, *Scrieri. Partea a doua (Stromatele)*, trad. Pr. D. Fecioru, în „PSB”, vol. 5, EIB, București, 1982.
- DIONISIE AREOPAGITUL, Sfântul, *Opere complete și Scoliile Sfântului Maxim Mărturisitorul*, trad., Pr. Dumitru Stăniloae, Edit. Paideia, București, 1996.
- Idem, *Despre numele divine*, trad. Cicerone Iordăchescu și Theofil Simenschy, Edit. Institutul European, Iași, 1993.
- EUSEBIU DE CEZAREEA, *Viața Împăratului Constantin*, în Eusebiu de Cezareea, *Scrieri. Partea a doua. Viața lui Constantin cel Mare*, trad. Radu Alexandrescu, în „PSB”, vol. 14, EIB, București, 1991.
- GRIGORIE DE NAZIANZ, Sfântul, *Cele 5 Cuvântări teologice*, trad. Pr. Dumitru Stăniloae, Edit. Anastasia, București, 1993.
- Idem, *Cuvânt la Nașterea Mântuitorului Iisus Hristos. Cuvânt la Sfintele Paști. Panegiric (cuvânt de laudă) la Sf. Vasile cel Mare*, trad. Diac. Nicușor Deciu, EIB, București, 2009.
- GRIGORIE DE NYSSA, Sfântul, *Scrieri. Partea întâia (Despre viața lui Moise. Tâlcuire la Cântarea Cântărilor)*, trad. Pr. D. Stăniloae și Pr. Ioan Buga, în „PSB”, vol. 29, EIB, București, 1982.
- Idem, *Scrieri. Partea a doua. Scrieri exegetice, Dogmatico-polemice și morale (Despre facerea omului. Cuvânt apologetic la Hexaemeron. Omilii la Ecclesiast. Marele cuvânt catehetic. Dialogul despre suflet și înviere)*, trad. Pr. Teodor Bodogae, în col. „PSB”, vol. 30, EIB, București, 1998.
- Idem, *La création de l'homme*, în „SC”, vol. 6, trad. fr. J. Daniélou și J. Laplace, Les Éditions du Cerf, Paris, 1943.
- IOAN CASIAN, Sfântul, *Scrieri alese. Așezămintele mănăstirești și convorbiri duhovnicești*, trad. Vasile Cojocaru și David Popescu, în „PSB”, vol. 57, EIB, București, 1990.

- IOAN DAMASCHIN, Sfântul, *Dogmatica*, trad. Pr. Dumitru Fecioru, Edit. Scripta, București, 1993; EIB, București, 2001.
- Idem, *Despre cele două voințe în Hristos*, trad. Olimp N. Căciulă, Edit. Anastasia, București, 2004.
- IOAN GURĂ DE AUR, Sfântul, *Scrieri. Partea întâia, Omilii la Facere (I)*, trad., introd., indici și note de Pr. D. Fecioru, în „PSB”, vol. 21, EIB, București, 1987.
- Idem, *Scrieri. Partea a treia. Omilii la Matei*, trad., introd., indici și note de Pr. D. Fecioru, în „PSB”, vol. 23, EIB, București, 1994.
- Idem, *Omilii despre pocăință*, trad. Pr. Dumitru Fecioru, EIB, București, 2006.
- Idem, *Despre mărginita putere a diavolului*, trad. Pr. Dumitru Fecioru, EIB, București, 2002.
- Idem, *Omilii la Epistola către Romani a Sfântului Apostol Pavel*, trad. Theodosie Athanasie, Edit. Christiana, București, 2005.
- Idem, *Tâlcuiri la Epistola a doua către Corinteni*, trad. Theodosie Athanasie, București, 1908.
- Idem, *Comentariu la Galateni*, trad. Theodosie Athanasie, București, 1901.
- Idem, *Scrisori din exil. Către Olimpiada și cei rămași credincioși. Despre deprimare, suferință și Providență*, trad. Diac. Ioan I. Ică jr., Edit. Deisis, Sibiu, 2003.
- Idem, *Despre slava deșartă și creșterea copiilor*, trad. Pr. Dumitru Fecioru, EIB, București, 2001.
- Idem, *Despre mărginita putere a diavolului. Despre căință. Despre necazuri și biruirea tristeții*, trad. Pr. Dumitru Fecioru, EIB, București, 2002.
- Idem, *Bogățiile oratorice ale Sfântului Ioan Gură de Aur*, în limba franceză de Jean Doublet, traduse în limba română de Diac. Gheorghe Băbuț, Edit. „Pelerinul Român”, Oradea, 2002.
- IRINEU AL LYONULUI, Sfântul, *Demonstrația propovăduirii apostolice*, trad. Remus Rus, EIB, București, 2000.
- Idem, *Adversus haereses (Contre les hérésies)*, vol. I, partea II, trad. A. Rousseau și L. Doutreleau, în „SC”, vol. 264, Ed. Cerf, Paris, 1979.

- Idem, *Adversus haereses (Contre les hérésies)*, vol. V, partea II, trad. Adelin Rousseau, în „SC”, vol. 153, Ed. Cerf, Paris, 1969.
- IUSTIN MARTIRUL, Sfântul, *Apologia II ; Dialog cu iudeul Trifon*, trad. Pr. Olimp Căciulă, în: *Apologeti de limbă greacă*, în „PSB”, vol 2, EIB, București, 1980.
- MAXIM MĂRTURISITORUL, Sfântul, *Capete despre dragoste*, trad. Pr. Dumitru Stăniloae, în „Filocalia românească”, vol II, Edit. Harisma, București, 1993.
- Idem, *Răspunsuri către Talasie*, trad. Pr. Dumitru Stăniloae, în „Filocalia românească”, vol. III, Edit. Tipografia Arhiecezană, Sibiu, 1948.
- Idem, *Ambigua. Tâlcuiri ale unor locuri cu multe și adânci înțelesuri din Sfinții Dionisie Areopagitul și Grigorie Teologul*, trad. Pr. Dumitru Stăniloae, în „PSB”, vol. 80, EIB, București, 1983.
- Idem, *Scrieri. Partea a doua. Scrieri și epistole hristologice și duhovnicești*, trad. Pr. Dumitru Stăniloae, în „PSB”, vol. 81, EIB, București, 1990.
- Idem, *Mystagogia*, trad. Pr. Dumitru Stăniloae, EIB, București, 2000.
- ORIGEN, *Scrieri alese. Partea a doua. Exegeze la Noul Testament. Despre rugăciune. Filocalia*, trad. Pr. T. Bodogae, în „PSB”, vol. 7, EIB, București, 1982.
- Idem, *Scrieri alese. Partea a treia. Peri arhon. Convorbiri cu Heraclide. Exortăție la martiriu*, trad. Pr. Teodor Bodogae, în „PSB”, vol. 8, EIB, București, 1982.
- Idem, *Scrieri alese. Partea a patra. Contra lui Celsus*, trad. Pr. T. Bodogae, în „PSB”, vol. 9, EIB, București, 1984.
- SOCRATE SCOLASTICUL, *Istoria bisericească*, trad. Iosif Gheorghian, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1899.
- TEODORET DE CYR, Fericitul, *Scrieri. Istoria bisericească*, trad. Pr. Vasile Sibiescu, în „PSB”, vol. 44, București, 1995.
- VASILE CEL MARE, Sfântul, *Scrieri. Partea întâia. Omilii la Hexaemeron. Omilii la Psalmi. Omilii și Cuvântări*, trad. Pr. D. Fecioru, în „PSB”, vol. 17, EIB, București, 1986.
- Idem, *Omilii la Hexaemeron*, trad. Pr. Dumitru Fecioru, EIB, București, 2004.
- Idem, *Omilii și Cuvântări*, trad. Pr. Dumitru Fecioru, EIB, București, 2004.
- Idem, *Sur l'origine de l'homme*, trad. fr. A. Smets și M. Van Esbroeck, în „SC”, vol. 160, Les Éditions du Cerf, Paris, 1970.

B. Dicționare, enciclopedii, lexicoane, manuale

- ALTANER, Berthold, *Patrologie*, Freiburg, 1938.
- BALCA, Diac. Nicolae, *Istoria filosofiei antice*, EIB, București, 1982.
- BARDY, G., *Litterature grecque chretienne*, Paris, 1927.
- BLACKBURN, Simon, *Dicționar de Filosofie*, coll. „Oxford”, trad. Cătălina Iricinschi, Laurian Sabin Kertesz, Liliana Torres, Mihaela Czobor, Edit. Univers Enciclopedic, București, 1999.
- BREHIER, Emil, *Histoire de la philosophie*, I, fasc. 2, P.U.F, Paris, 1967.
- BRIA, Ioan, *Dicționar de teologie ortodoxă A-Z*, EIB, București, ²1994.
- BROWN, Raymond E., FITZMYER, Joseph A., MURPHY, Roland E., *Introducere și comentariu la Sfânta Scriptură*, vol. I, II, VIII, IX, trad. Dumitru Groșan, Edit. Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2005-2007.
- COMAN, Pr. I. Gh., *Patrologie*, vol. I-III, EIB, București, 1984, 1985, 1988.
- DAVY, Marie-Madeleine, *Enciclopedia Doctrinelor Mistice*, 4 vol., trad. Olimpia Berca, Edit. Amarcord, Timișoara, 1997-2000.
- ELIADE, Mircea, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. I-IV, trad. Maria-Magdalena Angheliescu, Edit. Polirom, Iași, 2007.
- GILSON, Étienne, *Filozofia în Evul Mediu. De la începuturile patristice până la sfârșitul secolului al XIV-lea*, trad. I. Stănescu, Edit. Humanitas, București, 1995.
- IONESCU, Pr. Răzvan; LEMENI, Adrian, *Dicționar de teologie ortodoxă și știință*, Edit. Curtea Veche, București, 2009.
- MATSOUKAS, Nikolaos, *Istoria filosofiei bizantine*, trad. Pr. Constantin Coman și Nicușor Deciu, Edit. Bizantină, București, 2003.
- MIRCEA, Pr. Ioan, *Dicționar al Noului Testament*, EIB, București, 1995.
- MORESCHINI, Claudio, *Istoria filosofiei patristice*, trad. Alexandra-Maria Cheșcu, Edit. Polirom, Iași, 2009.

- MORESCHINI, Claudio și NORELLI, Enrico, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine. De la Conciliul de la Niceea până la începuturile Evului Mediu*, vol. II (2 t.), trad. Elena Caraboi, Hanibal Stănciulescu, Edit. Polirom, Iași, 2004.
- PETERS, Francis E., *Termenii filosofiei grecești*, trad. Drăgan Stoianovici, Edit. Humanitas, București, 1993.
- PUECH, Aimé, *Histoire de la Littérature grecque chrétienne*, Paris, 1930.
- RUS, Remus, *Dicționar enciclopedic de literatură creștină din primul mileniu*, Edit. Lidia, București, 2002.
- ŠPIDLÍK, Tomáš, *La Spiritualité de l'Orient chrétienne. Manuel systématique*, coll. „Orientalia Christiana Analecta”, vol. 206, Pontificum Institutum Orientalium Studiorum, Roma, 1978.
- VLĂDUȚESCU, Gheorghe, *Filosofia în Grecia Veche*, Edit. Albatros, București, 1984.
- Idem, *Filosofia primelor secole creștine*, Edit. Enciclopedică, București, 1995.
- Idem, *Enciclopedia filosofiei grecești*, Edit. Paideia, București, 2001.
- VOICU, Arhid. Constantin, *Patrologie*, vol. II, Edit. Basilica, București, 2009.
- WINDELBAND, Wilhelm *Istoria filosofiei grecești*, trad. Tudor D. Ștefănescu, Edit. Moldova, Iași, 1995.

C. Volume generale

- ADĂMUȚ, Anton I., *Filosofia Sfântului Augustin*, Edit. Polirom, Iași, 2001.
- ALFEYEV, PS Ilarion, *Hristos biruitorul iadului. Pogorârea la iad în perspectivă ortodoxă*, Edit. Sophia, București, 2008.
- ANDRUȚOS, Hr., *Simbolica*, trad. Patriarhul Justin, Edit. Anastasia, București, 2003.
- ANGHELESCU, Gheorghe F., *Timp și dincolo de timp. Considerații din antropologia patristică clasică răsăriteană*, Edit. Universității din București, 1997.
- VON BALTHASAR, Hans Urs, *Irinäus, Gott in Fleisch und Blut. Ein Durchblick in Texten*, Einsiedeln, 1981.
- BARDY, G., *Origène*, Lecoivre, Paris, 1931.

- BERDIAEV, Nikolai, *Sensul creației. Încercare de îndreptățire a omului*, trad. Anca Oroveanu, Edit. Humanitas, București, 1992.
- BIANCHI, Ugo, *La Doppia Creazione dell' uomo. Negli Alessandrini, nei Cappadoci este nella gnosi*, Ediz. dell'ateneo & bizzarri, Roma, 1978.
- BONNEFOUS, Edouard, *Omul sau natura?*, trad. Adrian Costa, Edit. Politică, București, 1976.
- BOURGEOIS, D., *La Sagesse des Anciens dans la mystere du verbe. Evangile et philosophie chez saint Justin*, Paris, 1981.
- BRES, Yvon, *Psihologia lui Platon*, trad. Mihaela Alexandra Pop, Edit. Humanitas, București, 2000.
- BURNABY, John, *Augustine: Later Works*, Philadelphia, 1955.
- CARAZA, Diac. Ioan, *Importanța preacinstirii Maicii Domnului pentru mărturisirea lui Dumnezeu, în Hristos, la Sfântul Chiril al Alexandriei*, Edit. Episcopiei Sloboziei și Călărașilor, Slobozia, 2013.
- CASIDAY, A.M.C., *Tradition and Theology in St. John Cassian*, Oxford University Press, 2007.
- COCHRANE, C. N., *Christianity and Classical Culture*, New York, 1944.
- COMAN, Pr. Ioan G., *Teoria Logosului în apologiile Sfântului Iustin Martirul și Filosoful*, Edit. Imprimeria Națională, București, 1942.
- COMBES, J., *Etudes neoplatonicienes*, Grenoble, 1996.
- CORNIȚESCU, Pr. C., *Viața Sfântului Ioan Gură de Aur în relatările istoricilor bisericești: Paladie, Teodor al Trinitundei, Socrates, Sozomen și Fer. Teodoreet al Cirului*, EIB, București, 2001.
- COROI, Pr. Ioan Petru, *Teologia Sfântului Atanasie cel Mare*, Deva, 2010.
- COSTACHE, Doru, *Logos și creație. De la principiul cosmologic antropoc la perspectiva theoantropocosmică*, (teză de doctorat), București, 2000.
- COURTONE, Yves, *Sainte Basile et l'hellenisme. Etude sur la rencontre de la pensee chretienne avec la sagesse antique dans l'Hexaemeron de Basile le Grand*, Paris, 1934.
- CRAINIC, Nichifor, *Nostalgia paradisului*, Edit. Moldova, Iași, 1994.

- CROUZEL, Henri, *Origen. Personajul-exegetul-omul duhovnicesc-teologul*, trad. Cristian Pop, Edit. Deisis, Sibiu, 1999.
- DANIÉLOU, Jean, *Platonisme et théologie mystique*, Paris, 1954.
- DORR, Thomas Sieger, *Ecologie et liberation humaine*, Geneva, 1974.
- DRAGAS, George Dionisos, *Saint Athanasius of Alexandria. Original Research and New Perspectives*, Rollinsford, 2005.
- DRIJVERS, H. J. V., *Spätantiken Parallelen zur altkirchlichen Heiligenverehrung unter besonderer Berücksichtigung des syrischen Stylitenkulte*, Erlangen, 1977.
- EVDOKIMOV, Paul, *Ortodoxia*, trad. Irineu Ioan Popa, EIB, București, 1996.
- FLOROVSKI, Pr. Georges, *Biserica, Scriptura, Tradiția. Trupul viu al lui Hristos*, Edit. Platytera, București, 2005.
- FRANK, Erich, *Philosophical understanding and religious truth*, Oxford University Press, London – New York – Toronto, 1945.
- GALERIU, Pr. Constantin, *Jertfă și Răscumpărare*, (teză de doctorat), în „GB”, 1973, nr. 1-2, p. 45-203.
- GHIUȘ, Arhim. Benedict, *Faptul Răscumpararii în innografia Bisericii*, București, 1971.
- GILSON, Étienne, *Christianisme et philosophie*, Paris, 1936.
- GIRARD, Jean-Michael, *La mort chez Saint Augustin*, Fribourg, 1992.
- GISEL, Pierre, *La Creation, Essai sur la liberte et la necesitte, l'histoire et la loi, l'homme, le mal et Dieu*, Geneva, 1980.
- HADOT, P., *Exercices spirituels et philosophie antique*, Paris, 1981.
- HARVEY, David, *Condiția postmodernității*, trad. Cristina Gyurcsik și Irina Matei, Edit. Amarcord, Timișoara, 2002.
- HEINZER, Felix, *Gottes Sohn als Mensch. Die Struktur des Menschseins Christi bei Maximus Confessor*, Fribourg, 1980.
- HUBNER, Reinhard, *Die Einheit des Leibes Christi bei Gregor von Nyssa*, Leiden, 1974.
- ICĂ jr., Diac. Ioan I., *Sfantul Iustin Filosoful-Martir. Dosarul autobiografic, hagiografic și liturgic*, Edit. Deisis, Sibiu, 2011.

- ICĂ sn., Pr. Ioan; KALOMIROS, Dr. Alexandros; KURAEV, Diac. Andrei; COSTACHE, Pr. Doru, *Sfinții Părinți despre originile și destinul cosmosului și omului*, Edit. Deisis, Sibiu, 1998.
- IELCIU, Pr. Ioan Mircea, *Har și libertate în viziunea teologică a Sfântului Ioan Cassian*, Edit. Paralela 45, Pitești, 2002.
- IRINEU BISTRITJEANUL, P.S., *Sfântul Irineu de Lyon*, Edit. Cartimpex, Cluj Napoca, 1998.
- VON IVANKA, Endre, *Plato christianus. La reception critique du platonisme chez les Peres de l' Eglise*, Paris, 1990.
- KELBER, Wilhelm, *Die Logoslehre. Von Heraklit bis Origenes*, Verlag Urachhaus, Stuttgart, 1976.
- KELLY, J. N. D, *Early Christian Doctrine*, Adam & Charles Black, Londra, 1968.
- LARCHET, Jean-Claude, *Persoana și natura. Sfânta Treime – Hristos – Omul*, Edit. Basilica, București, 2013.
- LEMENI, Adrian, *Sensul eshatologic al creației*, Edit. Asab, București, 2007.
- LEMENI, Adrian; IONESCU, Pr. Răzvan, *Teologie ortodoxă și știință*, EIB, București, 2007.
- LOSSKY, Vladimir, *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, trad. Pr. Vasile Răducă, Edit. Anastasia, București, 1993; Edit. Bonifaciu, București, 1998; Edit. Humanitas, București, 2010.
- MATSOUKAS, Nicolaos, *Introducere în gnoseologia teologică*, trad. Maricel Popa, Edit. Bizantină, București, 1997, p. 119.
- MAY, Gustav, *Die Schöpfung aus dem Nichts. Die Entstehung der Lehre von der Creatio ex nihilo*, Berlin — New York, Walter de Gruyter Verlag, 1978.
- MCGUCKIN, John A., *Saint Gregory of Nazianzus. An Intellectual Biography*, New York, 2001.
- MEYENDORFF, J., *Imperial Unity an Christian Divisions*, New York, 1989.
- MEREDITH, Anthony, *Capadocienii*, trad. Pr. Constantin Jinga, Edit. Sophia, București, 2008.
- MOLTMANN, Jürgen, *Dumnezeu în creație. O perspectivă ecologică asupra creației*, Edit. Deisis, Sibiu, 2003.
- NAUTIN, Pierre, *Origène. Sa vie et son oeuvre*, Beauchesne, Paris, 1977.

- NELLAS, Panayotis, *Omul – animal îndumnezeit*, trad. Ioan I. Ică jr, Edit. Deisis, Sibiu, 1994.
- NESTERUK, Alexei, *Universul în comuniune. Către o sinteză neopatristică a teologiei și a științei*, trad. Mihai-Silviu Chirilă, Edit. Curtea-Veche, București, 2009.
- O'MEARA, Dominic J., *Plotin. Une introduction aux Enneades*, Éditions Universitaires, Fribourg, 1992.
- PAVEL, Constantin C., *Problema răului la Fericitul Augustin*, EIB, București, 1996.
- PELIKAN, Jaroslav, *Tradiția Creștină*, vol. I-V, trad. Silvia Palade, Edit. Polirom, Iași, 2004-2008.
- PETCU, Diac. Liviu, *Lumină din Scripturi și din zidiri. Antologie tematică din opera Sfântului Vasile cel Mare*, Ed. IBMO, București, 2009.
- POPESCU, Pr. Dumitru, *Teologie și cultură*, EIB, București, 1993.
- POPOVICI, Arhim. Iustin, *Omul și Dumnezeu-Om. Abisurile și culmile filosofiei*, studiu introd. și trad. Pr. Ică Ioan și Diac. Ică I. Jr., Edit. Deisis, Sibiu, 1997.
- PRAT, F., *Origene, Le théologien et l'exégète*, Paris, 1907.
- PRÖPPER, Thomas, *Der Jesus der Philosophen und der Jesus des Glaubens*, Mainz, 1976.
- RĂDUCĂ, Pr. Vasile, *Antropologia Sfântului Grigore de Nyssa. Căderea în păcat și restaurarea omului*, EIB, București, 1996.
- ROQUES, Rene, *L'univers dionysien. Structure hierarchique du monde selon Pseudo-Denys*, Aubier, Paris, 1954.
- RUS, Remus, *Concepția despre om în marile religii*, în „GB” (teză de doctorat), XXXVII (1978), nr. 7-8.
- SCHÄFER, Christian, *Kaiser Julian "Apostata" und die philosophische Reaktion gegen das Christentum*, Walter de Gruyter, Berlin, 2008.
- ŠPIDLÍK, Tomáš, *Gregoire de Nazianze, Introduction à l'étude de sa doctrine spirituelle*, Roma, 1971.
- STAUNE, Jean, *Science et quête de sens*, Presses de la Renaissance, Paris, 2005.
- STĂNILOAE, Pr. Dumitru, *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol. I-III, EIB, București, 1978, 1996-1997, 2003.
- Idem, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu*, Edit. Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1987.

- Idem, *Iisus Hristos, Lumina lumii și îndumnezeitorul omului*, Edit. Anastasia, București, 1993.
- Idem, *Iisus Hristos sau restaurarea omului*, Edit. Arhidiecezană, Sibiu, 1943.
- STEINER, M., *La Tentation de Jésus dans l'interprétation patristique de Saint Justin à Origène*, Librairie Lecoffre, Paris, 1962.
- STEREA, Pr. Tache, *Dumnezeu, omul și creația în teologia ortodoxă și preocupările ecumenismului contemporan*, (teză de doctorat), EIB, București, 1998, 200 p.
- TESKE, Roland J., *Saint Augustine on Genesis. Two Books on Genesis Against the Manichees and on the Literal Interpretation of Genesis: An Unfinished Book*, Catholic University of America Press, Washington D. C., 1991.
- THUNBERG, Lars, *Omul și cosmosul în viziunea Sfântului Maxim Mărturisitorul*, trad. Remus Rus, EIB, București, 1999.
- Idem, *Antropologia teologică a Sfântului Maxim Mărturisitorul. Microcosmos și Mediator*, Edit. Sophia, București.
- VANNIER, Marie-Anne, *Creatio, conversio, formatio chez S. Augustin*, Édit. Universitaires, coll. „Paradosis”, Fribourg, 1991.
- WARKOTSCH, Albert, *Antike Philosophie im Urteil der Kirchenväter: christlicher Glaube im Widerstreit der Philosophien. Texte in Übersetzungen*, Schöningh, München, 1973.

D. Studii și articole

- ALEXE, Ștefan C., *Concepția Fericitului Augustin despre păcat și har*, în „ST”, 1956, nr. 5-6.
- ANGHELESCU, Gheorghe F., *Dimensiunea sensurilor iubirii și problema răului la Fericitul Augustin*, în „Cronica Episcopiei Husilor”, VIII, Ed Bonitas, Iași, 2002.
- Idem, „*Trias*” avant Athanase d' Alexandrie, în „Analele Universitatii din Craiova”, Seria Teologie, anul I, nr. 1, Edit. Universitaria, Craiova, 1996.

- Idem, *Noțiunea de creație la începutul sinoadelor ecumenice. Punctul de vedere al Sfântului Atanasie cel Mare*, în „Mitropolia Olteniei”, 1997, nr. 1-3.
- Idem, *La creation comme revelation. Creation „ex nihilo”*, în „Analele Universității din Craiova”, Seria Teologie, Secțiunea II. Teologie biblică și patristică, anul II, nr. 2, Craiova, 1997.
- ANAGNOSTOPOULOS, Basileios, *Das Zeugnis der Vater vom Menschen*, în vol. *Das bild vom menschen în orthodoxie und protestantismus. Drittes Theologisches Gespräch zwischen dem Okumenischen Patriarchat und der EKD*, Stuttgart, 1974, p. 21-31.
- BALCA, Diac. Nicolae, *Concepția despre lume și viață la Fericitul Augustin*, în „ST”, 1962, nr. 3-4.
- BELU, Pr. D. I., *Sfinții Părinți despre trup*, în „ST”, 1957, nr. 5-6, p. 299-309.
- BERTRAND, Dominique, *Vêtement et ambivalence du corps humain*, în „Vie consacrée. Vie religieuse et symbolique du vêtement”, 1984, nr. 2.
- BOLOZAN, Daniela, *Femeia în referatul creației*, în „ST”, 2010, nr. 3.
- BRADSHAW, David, *Sfântul Ioan Gură de Aur despre har și liberul arbitru*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Orthodoxa”, 55 (2010), nr. 2.
- BRUNE, Francois, *La Redemption chez Saint Maxime le Confesseur*, în „Contacts”, 1978, nr. 2.
- CALCIU-DUMITREASA, Pr. Gheorghe, *Crearea lumii expusă în Hexaameronul Sfântului Vasile cel Mare*, în „O”, 1975, nr. 4.
- CARAZA, Diac. I., *Revelația divină în Hexaameronul Sfântului Vasile cel Mare*, în „O”, 1979, nr. 1.
- CHILEA, Pr. Sebastian, *Logos și ethos*, în „ST”, 1970, nr. 3-4.
- CLÉMENT, Olivier, *L’homme comme lieu theologique*, în „Contacts”, 1969, nr. 4, p. 290-305.
- COMAN, Pr. I. Gh., *Elemente de antropologie în operele Sfântului Iustin Martirul și Filosoful*, în „O”, 1968, nr. 3, p. 378-394.
- Idem, *Spirit umanist și elemente de antropologie în gândirea patristică*, în „ST”, 1970, nr. 5-6, p. 356-367.

- COMAN, Episcop Vasile, *Probleme de antropologie creștină*, în „Mitropolia Banatului”, 1975, nr. 7-9.
- CONSTANTELOS, Demetrios J., *Irenaeus of Lyons and his central views on human nature*, în „St. Vladimir’s Theological Quarterly”, 1989, nr. 4.
- CORNIȚESCU, Constantin, *Fericitul Augustin despre Duhul Sfânt*, în „ST”, 1965, nr. 5-6.
- DALMAIS, Irenée-Henri, *L’antropologie spirituelle de Saint Maxime le Confesseur*, în „Recherches et Debats”, 36, 1961.
- PFP DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Dogmele credinței, comori de bucurie*, în „Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă”, București, 2007.
- DANIÉLOU, J., *L’ incomprehensibilite de Dieu d’apres S. Jean Chrysostome*, în „Recherches de science religieuse”, 1950, nr. 37.
- DRAGAS, G., *St. Basil the Great’s Doctrine of Creation According to His Hexaemeron*, în „Church and Theology”, 1982, nr. 3.
- DUMITRAȘCU, Pr. Nicu, *Creația în opera Sfântului Iustin Martirul și Filosoful*, în „Altarul Banatului”, 1994, nr. 1-3.
- FERLAG, Philippe, *De Dieu qui crée à Dieu qui parle*, în „Nouvelle Revue Théologique”, 1982, nr. 2.
- FLOROVSKI, G. V., *The Idea of Creation în Christian Philosophy*, în „Eastern Churches Quarterly”, 1949, nr. 3.
- GESCHÉ, Adolphe, *Notre terre, demeure du Logos*, în „Irenikon”, 1989, nr. 4, p. 451-485.
- Idem, *Le Dieu de la revelation et de la philosophie*, în „Revue theologique de Louvain”, 1972, nr. 3, p. 249-283.
- GISEL, Pierre, *La création: cosmologie, et anthropologie*, în „Revue theologique de Louvain”, 14, 1983, p. 147-166.
- HOUSSIAU, A., *Incarnation et Communion selon les Peres Grecs*, în „Irenikon”, 1972, nr. 4.
- ION, Paraschiv V., *Problema omului în cadrul antropologiei contemporane*, în „GB”, 1970, nr. 5-6.
- JÄGER, Alfred, *Zur theologischen Funktion einer Schöpfungslehre*, în „Theologische Zeitschrift”, 1983, nr. 3.

- LABBÉ, Yves, *La question de Dieu parmi les philosophies contemporaines*, în „Revue des Sciences religieuses”, 69, 1995, nr. 4, p. 497-516.
- LOHMANN, Friedrich, *Die Bedeutung der dogmatischen Rede von der „Creatio ex nihilo”*, în „Zeitschrift für Theologie und Kirche”, 2002, nr. 2.
- LOUTH, Andrew, *Sfântul Maxim, monah și mărturisitor: actualitatea lui*, în „Revista Teologică”, 1997, nr. 4.
- NIKOLAOU, Theodor, *Aspekte der Schöpfungstheologie und die ökologische Krise*, în „Studienheft”, 27, 2003, Hermannsburg, p. 179-192.
- PATACSI, Ierom. G., *La libération de l'homme intérieur dans la spiritualité orthodoxe*, în „Contacts”, 1978, nr. 2, p. 110-148.
- des PLACES, E., *La théologie négative du Pseudo-Denys, ses antécédents platoniciens et son influence au seuil du Moyen Age*, în „Studia Patristica”, XVII, 1982, I, Edit. Pergamon Press, Oxford.
- POPESCU, Pr. Dumitru, *Raționalitatea creației și implicațiile ei*, în „O”, 1993, nr. 3-4.
- RATZINGER, Joseph, *Der Gott des Glaubens und der Gott der Philosophen, Die Entscheidung der frühen Kirche für die Philosophie*, în vol. *Einführung in das Christentum*, Kösel-Verlag, München, 1968.
- RĂDUCĂ, Pr. Vasile, *Teodicee și cosmologie la Sfântul Grigorie de Nyssa*, în „ST”, 1992, nr. 1-2.
- RĂMUREANU, Pr. Ioan I., *Conceptia Sfântului Iustin Martirul și Filosoful despre suflet*, în „ST”, 1958, nr 7-8.
- RUS, Remus, *Considerații asupra concepțiilor biblică și mesopotamiană despre creație*, în „GB”, 1980, nr. 6-8.
- STAATS, Reinhard, *Ogdoas als Symbol für die Auferstehung*, în „Vigiliae Christianae” 26, 1972.
- STĂNILOAE, Pr. Dumitru, *Antropologia ortodoxă. Comentarii asupra stării primordiale a omului*, în „Anuarul XVI al Academiei Teologice Andreiene”, Sibiu, 1940, p. 5-21.
- TSIRPANLIS, Constantine N., *Creation and History in the Thought of Clement of Alexandria*, în „Ekklesiastikos Faros”, 1978, nr. 1-2.

- VANNIER, M. A., *Aux sources de la voie negative*, în „Revue des sciences religieuses”, 72, 1998, nr. 4.
- VESELIN, Viorel, *Chipul treimic al omului la Sfântul Chiril din Alexandria*, în „GB”, 2006, nr. 5-8.
- VOICU, Constantin, *Învățătura despre creație la Sfântul Vasile cel Mare*, în vol. *Sfântul Vasile cel Mare. Închinare la 1600 de ani de la săvârșirea sa*, coll. „Biblioteca Teologică”, nr. 3, București, EIB, 1980.
- VOULGARIS, Christos S., *The Holy Trinity în Creation and Incarnation*, în „The Greek Orthodox Theological Review”, 42, 1997, nr. 3-4.